

NO LOKO MAI O
KALUAIKOOLAU!
KE KAEAEA O NA PALI KALALAU
A ME
NA KAHEI O AHI O KAMAILE.

HOOIA.

Ma keia ke hooia aku nei ka mea nona ka inoa malalo iho nei, o keia moolelo a'u e hoike nei, oia no ka oiaio e like me ka ike a ko'u maka a me ko'u hoomanao e pili ana i na mea i hana ia e kuu kane aloha, oia o Kaluaikoolau...

Me ka oiaio a me ke Aloha i na mea a pau, owau iho no, me ka haahaa,

MRS. PIILANI KALUAIKOOLAU.

Waimea, Kauai, Ianuari 1, 1906.

O wau, ka mea nona ka inoa malalo iho nei, ke hooia nei, o ka moolelo o ke Keiki Kaulana o na Pali O Ahi o Kamaile, oia hoi o Kaluaikoolau, e hoolaha ia aku nei maloko o keia buke, ua loa pono mai no ia mai kona iwiaoa pono, Mrs. Piilani Kaluaikoolau, a na'u pono i kakau, hooponopono a i hookele hoi ma ka oihana pa'i a me ka humu buke.

Me ka oiaio,

KAHIKINA KELEKONA.

Waimea, Kauai, Ianuari 1, 1906.

KALUAIKOOLAU.

I ka wehe'na kaiaio o kekahi la poluluhi o na ao poluhiwa a Kane e hini kamoe ae ana maluna o na piko kiekiena o ke kuahiwi nani a kaulana o Waialeale, e olapa ana ke ahi uwila ma ka welau akau a holopuni ae la ma na kukulu like ole o ka poepoe honua, e pa onou ana ke kikiao makani Kualau a ooloku na ale o ka moana, haule mokaki iho la na pua me na lau laau, e hanini makawalu ana hoi na poiwai a Kulanihako, a owe kapalulu ae la na omaka o na kahawai me na waikahe nui o ka uluku, ia manawa, a oia ka wa a Kukui i hookohi mai ai mailoko mai o kona puhaka a hoea i keia malamalama, a hanu mua loa hoi i ke ea o keia ola honua ana, o Kaluaikoolau, a kakou e kapa hoopokole nei, o Koolau, a o Pokii, Kekaha, Kauaiomanokalanipo kona onehanau, i e Kau ia iloko o ka Hooilo, i ka makahiki o ko kakou Haku Hookahi Kaukani Ewalu Haneri a me Kanaono-kumamalua (1862).

Ua oleloia, i ka manawa o Koolau i oili mai ai mailoko mai o kona home puhaka o ka noho ana no na mahina eiwa, ua hemo pololei mai la oia i ke kuakoko mua loa o kona makuahine a kaupono iluna o na uha o kona luau makuakane, a i kona hoomaopopo pono ana iho ua loa iaia ka makana ana i kaunui ai a i kuko nui ai, oia hoi i keiki kane, ua ui koke mai la oia a honi iho la i ka ihu o ka wahine, a me ka leo nui i piha i ka hauoli me ke ohohia, ua kukala koke ae la ia –

"E ola kuu Kama o Kaluaikoolau!"

A oia ka manawa a ka wahine i pane mai ai me na huaolelo hoolanamananao i ke kane, i ka i ana mai –

"Ua Aloha ia Oe, ua *Ko* ko Makemake!"

* * * *

{Ko Ko‘olau ulu ‘ana a‘e; ka launa mua ‘ana me Pi‘ilani; ko lāua noho pū ‘ana he kāne a he wahine; ka puka ‘ana mai o kā lāua keiki, ‘o Kaleimanu.}

* * * *

[E ka makamaka heluhelu, ma keia wahi, e hoomanao iho oe, e hoomaka aku ana o Piilani e kamailio pu me oe, a e lilo hoi oe i hoa hele a i hoa haihai-olelo e alo pu hoi i na pilikia, na inea a me na kaumaha luuluu iloko o ka hoomanawanui, a i hookahi ka *u* a me ke kaukau pu ana iho me na waimaka o ka haloiloi – aloha wale. – Kahikina Kelekona.]

* * * *

{Noho pū lākou me ke aloha me ka maluhia no nā makahiki he nui. I ka makahiki 1889 na‘e, ‘ike ‘ia ka ‘ula ‘ano ‘ē i ka maka o ke kāne. Pāha‘oha‘o a hopohopo iho ka wahine, akā ‘a‘ohe ona ho‘opuka iki aku i kona mana‘o ho‘ohuoi.}

Aia nae i kekahi la, ua hoi mai la kela i kauhale, auau a komo no hoi kahi kapa noho kauhale, hele mai la a noho pono iho la mamua o kuu alo, a hapai aku la no hoi i ke keiki a noho iluna o ka uha, a pane mai la kela ia‘u i ka i ana mai:

"Auhea oe e ka wahine, e nana mai oe i o‘u mau papalina, aole anei ou ike mai i ke ano e?"

Aia ko‘u mau maka iluna ona kahi i haka pono aku ai ia manawa, me ka haupu mua ole ioko o ko‘u nanea i ka humuhumu e puka mai ana keia ninau mai iaia mai, a iloko no o ko‘u ike mua a hoomaopopo mua i keia mea, ua hoohikilele ia ae la no nae ko‘u noonoo i ke kuia ana mai me ka ia la ninau. Nana aku la a u i kona mau papalina, a pane aku la:

"Ka; aohe mea ano e a‘u e ike aku nei, koe wale iho no ka ula, malia paha i ka la aku nei no hoi kau hana, aole i ke‘a mai ka hahana wela o keia la."

Hamohamo ae la kela i kona mau papalina, a pane hou mai la no:

"Aohe a makou hana nui mai nei o keia la, i ka malumalu wale no a hoi mai la au; e haha mai paha oe i o'u mau papalina la!"

... O keia iho la ka makamua loa o ko maua mau kamailio ana no na mea e pili ana i ka hoomaka ana mai o na haawina hoopahaohao maluna o kona mau helehelenā...

Ia makou e noho nei iloko o keia mau mahele o ka hopohopo a me ka pilihua, aia hoi, i keia la, ua hoea mai la i ko makou kauhale ma Mana, ke kanaka o ke Aupuni, nona ka inoa o Pokipala, i kii ae i kuu kane ia Koolau, e lawe no ka nana ia e ke Kauka, no ka hoomaopopo a me ke kilo ia o ka mea i hoohuoi ia no kona ma'i, oia hoi ka ma'i lepera a ma'i alii a mai hookaawale ohana hoi ma kekahi mau inoa.

He mea hiki ole ia oukou e o'u mau pilikana o ke koko hookahi ke hoomaopopo iho i ke kupouli o ko'u noonoo iloko o kela manawa, a o ka poe o oukou i loa a i kau aku ia haawina like kai ike i ka luuluu a me ka pilihua, a o wau pu ke komo pu aku nei me oukou e auamo pu ia haawe, oiai, ua ike kumaka au i ka makolukolu o na hauna maawe e haehae ana ia loko a mokumokuahana.

He oluolu wale no na hana a ke kanaka o ke Aupuni, oia hoi o Pokipala, ua hele ae kela e hooko i ke kauoha a kona poo, a he mana ia i loa malalo o ke kanawai o ka aina. Ua lawe ia aku la kuu kane imua o ke kauka o ke Aupuni, a ua nana ia a ua hoopuka ae la ke kauka i kana olelo hooholo e olelo ana he ma'i lepera maopopo o Koolau, a ua hoopuka ia ke kauoha e hoopaa ia oia a e lawe ia no kalawao, kahi hoi i kapaia e kekahi poe o ka luakupapau kanu ola.

I ka hoike ia ana mai o keia olelo hooholo a me ka olelo kauoha imua o Koolau, ua hoike pololei aku la no oia i kela manawa imua o Pokipala i kona manaopaa aole loa oia e ae e lawe ola ia oia no Kalawao, ke ole e lawe pu ia me kona ohana, a ua hoi aku la o Pokipala e waiho aku i kana hoike no keia mau mea a pau imua o kona poo ma ka oihana. Ua hoike mai la kuu kane i neia mau mea a pau, a ua kuka pu maua i ka maua me e hana ai, a holo like ko maua mana. Ua hooholo like iho la maua e noho hoomanawanui pu iloko o na inea o keia ola ana me ke keiki a maua, a na ka make makou e hookaawale, a ua paa ka maua hoohiki laahia imua o ke Akua Mana Loa e hooko aku me ka manaopaa me ke kuemi hope ole.

* * * *

{Ha'alele 'o Ko'olau mā i ke one hānau, hele aku no Kalalau; 'o Halemanu ka home o Kanuka, he hale noho malu kēia 'ohana.}

A hala ae la he manawa i piha na anahulu lehulehu o na la i lawe ia'ku a hala hope maluna o na eheu ahai o ke au o ka manawa, aia hoi, i kekahi o na la omaka mua o ke Kau ia Makalapua, o ka makahiki o ko kakou Haku Hookahi Kaukani Ewalu Haneri a me Kanaiwa-kumamakolu (1893), oiai au e noho mehameha ana me ka nanea i kauhale, me ka hau pu a me ka lonolono mua ole ia, ua hoohikilele ia a ua hoopuiwa pihoihoi ia'e la o loko o ko'u manawa, i ke kau pono ana'ku a ka ike o ko'u mau onohimaka a hoomaopopo aku la me ka hoohewahewa ole i na helehelenā o Louis Stolze (i kamaaina ia hoi ma ka inoa o Lui), ka Hope Makai Nui o Waimea, Kauai, a i ukali pu ia mai hoi e kekahi o kona mau makai, oia o Penikila, he makamaka no o ua

aina aloha nei o Waimea o ka muliwai o na waielua. Ua iho mai laua ma ka Pali o Kalou i Kealaiho o Kilohana a hoes ana i ko makou kauhale kuahiwi i Kahalanui, kahi hoi o ka home o ia makamaka o Nahoeiki.

A halawai pu iho la makou a lulu lima me na kukai aloha pu ana, a hookipa mai la au ia laua me ke ohohia a me ka oluolu ma na ano a pau e like me ka mea hiki ia'u e like me ke ano o ko makou noho'na kuahiwi iloko o ia mau la o ka pilihua a me ka inea. Ua hoohala ia e laua ka manawa no ka hoomaha malaila, a ua nui no hoi ka makou mau mea i kamailio pu ai, e ninau aku ana au no na pilikana o ka aina a e hoike mai ana no hoi laua ia'u, a pela no hoi laua e ninau mai ai ia'u no ko Kalalau mau makamaka a me ko makou noho'na, a ua hoike aku no au i na mea a pau me ka oiaio, e like me ka'u ike a me ka'u mau mea i lohe ai. O ka makamua loa nae o na mea a makou i kamailio ai, oia no na mea e pili ana i kuu kane. Ua hoomaopopo aku la au i ka haka o na maka o ka Hope Makai nui, e aloalo ana ia loko o ka hale, a e halo ana mawaho ma o a maanei, a huli mai la a pane mai la i ka ninau ana mai ia'u me ka leo oluolu a me na helehelena maikai no i ka'u nana aku:

"E Piilani, mahea Koolau?"

A pane aku la no hoi au me ka hoike aku i ka mea oiaio i ka i ana aku:

"Ma keia kakahiaka ua hele oia i ka hana mahiai ma ka loi kalo."

"Mahope iaia pi mai, pehea ka manawa, hola ahia?"

"Kekahi manawa iaia pi mai awakea, kekahi manawa ahiahi pi mai."

Ia manawa no au i ninau aku ai i ua o Lui ina he manao kona a he makemake paha ia Koolau, e kii au, a e kali no hoi laua, oia, he mamao iki no kana wahi i hele ai i ka waele i na kuauna o kaupapa loi, aka, ua pane mai la no nae kela:

"No, no, hiki no, mahope wau makemake kamailio Koolau, mahope hele makai, wau makemake nana, pehea la?"

"Ae! Ina no paha olua kali, mahope no iaia pi mai, oe hiki no nana iaia a kamailio kela manao oe, kela ka maikai."

"O, hiki no, aole pilikia, mahope iho mai makai. Pehea iaia keia manawa? Pehea kela ma'i iaia?"

"Like pu no kela manawa maua noho ma Kekaha, aole nui, lili ulaula wale no ma kela papalina, ma kela lae kekahi manawa, a kekahi manawa pau no."

"Uhu," iho la ua i no Lui, a pane hou mai la, "oe olelo Koolau pi mai makai, wau nana a mahope kamailio wau kela manao."

"Ae, ina aole olua kali, alaila, iaia pi mai, wau kamailio pololei ka mea pau oe kamailio."

...Mahope iho o ko laua hala ana aku, ua hoomaka ae la ke ano e kupouli o ko'u noonoo, holo ae la ke anu maele iloko o ka houpo a pilihua mai la o loko o ka umauma, kau mai la na helehelena o kuu kane aloha me ka lei momi a maua he keiki, a hookuu mai la na kahawai o na maka i ka laua mau ukana waimaka e kaheawai, holopuni apoipu iho la ka ukana haawe o ke kaumaha a me ka luuluu maluna o ko'u hokua, e haehae ana ke aloha ia loko, e pehi ana i ka manawa a paupauaho – owai hoi ke ole e ike i ka paupauaho, o na ahailono hikimua iho la no ia o ke Kailiku, o na lima kakauha iho la no ia o ka mana o ke Aupuni, nana e ume a paina moku ke kaula hipuupaa o ka berita aloha o ka male hemolelel mawaena o ke kane a me ka wahine, a e okioki hoi a mokumoku manaonao ka piko o ke kaula gula mawaena o ka puuwai makua a me ka

hua o ka puhaka i hoomanawanui ia ai na kuakoko o ka hookohi iloko o ka ehaeha a me ka mauleule. Aloha wale, aloha ino – e!

{Ho‘i mai ‘o Lui i mea e lawe aku ai iā Ko‘olau i Kalawao.}

"Ke ninau mua aku nei au, e ae ia no anei ka‘u wahine e lawe pu me a‘u, ka mea a‘u i hoohiki paa ai imua o ke Akua Mana Loa, e malama, e lilo i i‘o a i koko hookahi no‘u, aole loa hoi e haalele iaia a na ka make wale no maua e hookaawale?"

Ua hoole mai no o Lui i keia, a pane mai la:

"Aole! Aole loa ae kela kau wahine hele pu me oe, o oe a me na poe pau loa loa ka ma‘i ke lawe ia, aole o kekahi mea e ae."

"E hoole ia ana au i na lima kokua o ka‘u wahine, a e okioki ia ke kaula gula o ko‘u aloha pilipaa nona, a ke kauoha ia nei au e uha‘i i ka‘u olelo hoohiki laahia i lawe ai a i hoopaa ai imua o ke Akua, a e noho hookahi aku au ma kela aina malihini, ke mahae nei ka manao ke kanaka i ka mea hewa ole a ka mana o ke Akua i hoohui ai i hookahi."

... haka pono aku la na maka imua me kona {ko Ko‘olau ho‘i} hoike ae i kona manao paa aole loa oia e ae e lawe ia kona kino ola a hiki i ka haalele ana mai o kona aho hope loa i kona kino i hana ole i kekahi hewa kua i ke kanawai o ka aina, ke ae ole ia kana wahine i male ia malalo o na kanawai o ka aina e hele pu me ia, oia, o ka ma‘ialii, wahi ana he ulia pino ia iloko o ko ke kanaka ola ana, aole hoi he hewa ku-e kanawai i hana ia e ia.

Noho iho la makou iloko o ia mau la me ke kali aku no kekahi pule ae, ka manawa hoi e hoea hou mai ai na lima o ke Aupuni no ka hooko ana i na kauoha a kona leo kuahau mawaena o na makamaka i loohia ia a i hoohuoi ia no ka loa i ka ma‘ialii. E like no me na olelo a ua kuahau nei, pela no i hoao ia ai e hoohana a hooko aku i na kauoha a pau. A i ke kakahiaka nui o kekahi la, oia no makou e noho hoomanao ana no keia kumuhana i oleloia o "ohi ka akau hao ka hema," aia hoi, ua lawe ia mai la ka lono a lohea i ko makou mau pahu kani, mamuli o ka hiki kino ana mai o kekahi makamaka ahailono, a hoike mai la – "Eia ae o Lui ua pae mai la me na makai i lako me na pu, a o ka hana nui i manaolia, oia no ke kii ana mai e hopu a e lawe pio ia Koolau."

I ka lohe ana o kuu kane i keia mau mamala olelo, aole loa i hoike mai kona mau helehelena i kekahi hiona ano e a pihoihoi, aka, o ka mino aka ke kau ana maluna o kona nanaina, a he oluolu wale no ke hoomaopopo ia aku maloko o kona mau onohimaka hauliuli, a pane ae la oia i keia mau huaolelo e hoomanao mau ia nei iloko o ko‘u keena pina ole:

"Ae; ua hiki no ia i ko lakou manao; ua lilo au he pio na ka ma‘i, aka, o ka make wale no ka mea nana e lawe pio i keia kino, a hoi lanakila aku ka uhane me ka mea Nana i haawi mai."